ئەمەریکاو ئەمەریکای لاتین…
عەلی مەحمود محەمەد

لە کەمتر نیو سەدەی رابردوودا, ئەگەر کودەتا ناڕاستەوخۆکان هەژمار نەکەین, وەك کودەتاکانی بەرازیل و پاراگوای ….., یان کودەتا شکست خواردووەکەی یانزەی ئەبرێلی 2002ی فەنزوێلا, ئەوا هێزە راستگەراکان چوار کودەتایان بە هاوکاری سوپاو ولاتە یەكگرتووەکان ئەمەریکا بە نوێژی نیوەڕۆ بەناوی ئازادی و دیموکراسییەوە لە ولاتانی ئەمەریکای لاتین ئەنجامداوە. ” شیلی 1973, پیرۆ 1992و هندۆراس 2009, پۆلیڤیا2019″, وێڕای 638 جار هەوڵی تیرۆرکردنی فیدل کاسترۆ درا لە چوار چێوەی بانگەوازی جاڕنامەی گەردونی مافی مرۆڤدا, وە سەپاندنی 60 ساڵ ئابلوقەی ئابووری, سەرباری کودەتا یاساییەکان لە چەندین وڵاتی دی کە دەینە سەریان.

ئەگەر دەیەی نەوەتەکان دەیەی شکستی بەناو کۆمۆنیزم بوبێت لە ئەوروپای رۆژهەلات, پارتە کۆمۆنیستەکانی وەك مێز تواندەوە, هەموو کەوتنە ژێر دیوارە روخاوەکەی بەرلینەوە, شکستێکی وایان خوارد ,بە ئێستاشەوە دوای سێ دەیە ,تا هەنووکە چەپ و کۆمۆنیزم لەو وڵاتانە هەناسەی لەبڕاوە, جگە لە روسیاو مۆڵداڤیا.

بە پێچەوانەوە سەرەتای هەزارە, ولاتانی ئەمەریکای لاتین وڵاتە تاقانەکەی کوبایان لە غەریبایەتی ناو دەریاکانی کاریبی رزگار کرد لە دەست قرشەکانی پنتاگۆن, دیارە کوباش بەرگەی بە وێنەی گرت, بەسەر شەڕی نەرم و رەقی سەرمایەداری سەرکەوت, بە گیرفانی بەتاڵەوە توانی تۆوی خۆی لە کیشوەرەکە بچێنێت, سەرەتا لە ساڵی 1998 لە فەنزوێلاوە شنە باکە هەڵیکرد, لە ساڵی 2001 گەیشتە هایتی, لە 2003 ئەرجەنتین و بەرازیل و 2005 ئۆرۆگوای, 2006 پۆلیڤیاو 2006 هندۆراس و 2007 ئیکوادۆر, 2008 پاراگوای, 2009 سلفادۆر, بەشێوەی گشتی شەپۆڵەکە پێچەوانەی مەزهەبی جیمس مۆنرۆ سەرۆکی پێنجەمی ئەمەریکا لە ساڵی 1823 بوو هەڵیکرد, کە 199 ساڵ لەمەوپێش بنەماکەی لەسەر بنچینەی کردنی ئەمەریکای لاتین بە باخچەی پشتەوەی ماڵی ئەمەریکا داڕێژراوە.

ئەمەریکای لاتین و کاریبی باخچەیەکی بە بەرەکەت بووە بۆ ئەمەریکا, لە نێوان ساڵەکانی 1925-1929دا, وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا ساڵانە 200 ملیۆن دۆلاری وەبەرهێنان کردووە لە وڵاتانی ئەمەریکای لاتین, لە بەرامبەردا ساڵانە300 ملیۆن دۆلار قازانجیان دەستکەوت

بووە, قازانجەکان 150% ی سەرمایەگوزاریەکە بووە, نەوتی فەنزویلا و کانەکانی پۆلیڤیا و شیلی و سامانی کوبا ئامانجی چاوچنۆکی ئەمەریکا بوو لە مێژوودا .

لە 233 ساڵەی رابردوودا, هەر لە هەڵبژاردنی جۆرج واشنتۆنەوە لە ساڵی 1789, ئەمەریکا تەنها 16 ساڵ لە مێژووی خۆیدا بە ئاشتی تێی پەڕاندووە, وڵاتێکە تایبەتمەندی وایە لەگەڵ ئاشتی هەڵناکات, ولیام بلۆم فەرمانبەری پێشوو لە وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا دەڵێت: لە ساڵی 1945 ەوە ئەمەریکا 50 حکومەتی روخاندووە, بەشی زۆری لە ئەمەریکای لاتین بووە.

ساڵی 1969و دوای شەڕی 1967, دکتاتۆری پاراگوای ئەلفریدۆ سترۆنسەر”1912-11-3 بۆ 2006-8-16 ” رازی بوو 60 هەزار فەڵەستینی لە کەرتی رۆژئاواوە بچنە ولاتەکەی بە مەرجێك شیوعی نەبن.

ناوبراو لە 1954-8-15 ەوە بۆ 1989-2-3 سەرۆکی ولات بوو, بە کودەتا هاتە سەر حوکم بە کودەتاش لابردرا.

لەسەردەمی دەسەلاتیدا 20814 کەس دور خرایەوە, 19862 زیندانیکران, 18772 کەسیان ئەشکەنجە دران, 425 کەس بێسەروشوێنن, کۆی گشتی 128076 کەس قوربانی دەستی رژێمەکەی بوون.

ئەمەش بەشێك بوو لە نەخشەی کەندەر لە ولاتانی ئەرجەنتین ,شیلی , ئۆرۆگوای, پاراگوای, بەرازیل و پۆلیڤیا, دواتر ئیکوادۆرو پیرۆش پەیوەست بوون پێوەی, لە لایەن حکومەتە دکتاتۆرییە سەربازیەکان بە لەدان و قەلاچۆکردنی چەپ بە پشتیوانی سەربازی و تەکنیکی ئەمەریکا و فەرەنسا پیادە کرا, لە ساڵی 1968 بۆ 1989 بەردەوام بوو, 50000 بۆ 90000 کەس تیایدا کوژرا, 30000 کەس بێسەروشوێنکران , 400000 کەس زیندانی و ئەشکەنجە کران, دوای روخانی دیواری بەرلین و نەمانی مەترسی چەپ هەڵوەشایەوە 1.

ئەمەریکا بەردەوام لە رێگەی کۆنتراکانیەوە دەستی خستۆتە ناو کاروباری ولاتەکان بۆ لەدانی چەپ, لە سلفادۆرەوە بگرە تا کۆنتراکانی نیکاراگوا بۆ چەکدارە تاوانکارەکانی کۆڵۆمبیا, ساڵی 1962 دوو ساڵ پێش ئەوەی فارك دەست بە کاری چەکداری بکات, کۆڵۆنێلی ئەمەریکی ویلیام یاربەرە لە میانی سەردانی کۆڵۆمبیای دا, پێشنیاری دروستکردنی تیمی مەرگی کرد بۆ بنەبڕکردنی جوتیارە شیوعییەکان لە کۆڵۆمبیا.

لە ساڵی 1963 ژەنەراڵ ئەلبەرتۆ رویزە نۆفۆوا, کە لە شەڕی کۆریا بەشداری کردبوو, پێشنیاری دروستکردنی دەستەی چەکداری مەدەنی کرد بۆ شەڕی شیوعییەکان لەناو کۆمەڵگاکانیان.

لە نێوان ساڵانی 2002 بۆ 2010 لەو کاتەی ئۆریبی و ژەنەراڵ ماریۆ مۆنتا کە ئەمەریکا راهێنانی پێکردبوو, زیاتر لە 10000 خەڵکی

سفیلیان کوشت, زۆرجار قوربانیەکان بەرگی گەریلایان دەکردە بەریان دوای کوشتنیان 2.

سەیر بکەن حکومەتی مەکسیك دەستی بەسەر 18091 چەکی ئەمەریکی گرتووە لە نێوان " 2021-1-1 بۆ 2021-11-18" دا , ساڵانە نیوملیۆن چەك لە ئەمەریکاوە دەچێتە ناو مەکسیکەوە.

ساڵانە تاوانکاران 3,9 ملیۆن تاوان لە مەکسیك ئەنجام دەدەن, 70%ی چەکەکانیان ئەمەریکین 3, بەم شێوەیە لە خزمەت کارتێلەکانی چەك مەکسیك کراوە بە بەرەیەکی جەنگی بەرفراوان.

سەیر کەن ئەمەریکا لە رێکەوتی 1989-12-20 پەنەمای داگیر کرد, بە هێزێکی 25000 سەربازییەوە بە بەهانەی دەستگیرکردنی سەرۆکی ولات مانوێل ئەنتۆنیۆ نۆرینگا, وەلێ لە ناوەڕۆکدا پەیوەندی بە دەستگرتن بەسەر نەکەندی پەناما و هەڵوەشاندنەوەی کۆنتراکتی پەنەما - یابانەوە بوو, بە ئەوەی رێگا لە ژاپۆن بگرێت ببێتە هێزێکی جیهانی, ئامەریکا دەست ناناسێت.

ئەوەی شایانی باسە دوای ئەوەی فەرەنسا شکستی هێنا لە دروستکردنی نەکەندی پەنەما 1881 – 1894, کۆنگرێسی ئەمەریکا لە یەنی 1902 مافی بە سەرۆك رۆزفێڵت دا نە کەندەکە بکڕێتەوە لە فەرەنسا , لەوکاتە نەکەندەکە دەکەوتە ناو سنوری کۆڵۆمبیا, پەرلەمانی کۆڵۆمبیا بڕیاری دا نەیفرۆشێت بە ئەمەریکا, بۆیە ئەمەریکا بە هاوکاری بەرجوازی ناوچەی نەکەندەکە, بە بەهانەی کردنەوەی نەکەندەکە لە نیکاراگوا, خۆیان لە کۆڵۆمبیا جیاکردەوە, ئەمەریکاش سوپای پشتیوانی بەیان ناردو پەنامای لە کۆڵۆمبیا جیاکردەوە, بەمەش مافی بەڕێوەبردنی نەکەندەکەی بەدەست هێنا"4.

لە دوای دوو هەزارەوە یەکەم کاردانەوەی ئەمەریکا بۆ کارکردن بە باوەڕی مەنرۆ لە فەنزوێلاوە دەستی پێکرد, بەلام خۆشەویستی شافێز لە ناو هەژارانی وڵاتەکەی کودەتاکەی هەرەس پێ هێنا, لە ساڵی 2004 سەرۆکی هایتی جان برتران ئاریستید"کاهین و لاهوتی ئازادی بەخشی چەپ, لە یەکەم هەڵبژاردنی دیموکراسی لە هایتی لە ساڵی 1991 بە رێژەی 67% هەڵبژێردرا" کودەتای بەسەردا کرا, ئەمەریکی و فەرەنسیەکان رفاندیان, لە وڵات دوریان خستەوە, ئێستا لە باشووری ئەفریقا پەنابەرە.

5 ساڵ دوای هایتی, نۆرەی هندۆراس هات, سەرۆك مانوێل زیلایا کە لەسەر پارتی لیبراڵ کاندید بوو, بەڵام چووبووە ریزی شافێزەوە, کودەتای بەسەردا کراو بۆ دۆمەنیکان پەنابەر ئاسا دیپۆرت کرا.

لە پاراگوای کودەتا لە بەرگی یاسادا ئەنجامدرا, قەشەیەکی دیکەی چەپ بەناوی فرناندۆ لۆگۆ میندیز لە 22ی یەنی 2012 لە دەسەلات دور خرایەوە, لە ساڵی 2016 یش دیلما رۆسێف لە بەرازیل کودەتای

نەرمی بەسەردا کرا, گرتنی سەرەك لۆلا لە سەرو بەندی هەڵبژاردنەکانی بەرازیل لە ساڵی 2018 دا دور خستنەوەی لە پرۆسەی هەڵبژاردن کودەتایەکی دیکە بوو لە بەرگێکی یاسایدا, کودەتای لینین مۆرینۆ لە ئیکودادۆر کودەتایەکی ناوخۆیی بوو, بە هەڵگرتنی قەدەغە لەسەر کۆمپانیاکانی نەوتی ئەمەریکاو رادەستکردنی جولیان ئەسانج و دەرکردنی لە باڵوێزخانەی ئیکوادۆر لە لەندەن کە پەنایان دابوو.
تەنانەت پەلاماری وڵاتە پەمبەییەکان شێوازی بەرەییشی بەخۆوە گرت, بە لێدان و بەرەو روبونەوەیان گروپی لیما ساڵی 2017 دژ بە فەنزوێلا دامەزرا, کە چەپ لە پیرۆ سەرکەوت, هاوپەیمانییەتیەکە لە لیماوە هەڵوەشایەوە, مانەوەی بووە گاڵتە جاڕی, رێکەوتی 2021-12-28 وەزیری دەرەوەی پیرۆ پێشوازی کرد لە باڵوێزی تازەی حکومەتی فەنزوێلا.
کریستینا فرناندیز سەرۆکی پێشووی ئەرجەنتین و جێگیری سەرۆکی ئێستا باسی کودەتای یاسایی دەکات ئەمەریکا لە ولاتانی ئەمەریکای لاتین لە بری کودەتای سەربازی ئەنجامی دەدات, بەشێکی ئەوانەی ئاماژەمان پێیان دا دەچنە ئەو چوارچێوەیەوە.
ئەمریکا هەمیشە دژی جێبەجێکردنی هەموو بەرنامەیەکی سۆشیالیستی و نیشتمانییە لە ناوچەکە, لە مێژووی ئەمەریکای لاتین لەو جێگایە ناوەستێت کە ئەمەریکا خوازیارێتی, تەنانەت سەردەمی ترامپ هەموو هەنگاوێك بە کەرتی گشتی بە کۆمۆنیزم دەزانی, تەنانەت هەندیك وڵاتی وەك دانمارکیشی خستبووە ئەو بەرەیەوە .
تا خەبات بە دادپەروەری زیاترو کەمکردنەوەی نا یەکسانی کەرامەتی هاوولاتیانی رەسەن و ئەفریقییەکان, ژنان بەردەوام بێت و خەون بە گۆڕانکاری درێژەی دەبێت, وەك لە ئەنجامی هەڵبژاردنەکانی ساڵانی 2020 و 2021 دەبینین, لە 12 هەڵبژاردن چەپەکان 11ی دەبەنەوە.